

namenjena tudi materialni dediščini. V tem segmentu prevladujejo "tihi pomniki naše dediščine" (kapele, križi in znamenja). Zanja je izpostavljeno, da je bolj izraz verske prepričanosti kot pa institucionalne (cerkvene) pobude. Zato je ta dediščina razumljena kot kulturno-etnološki pojav preteklosti.

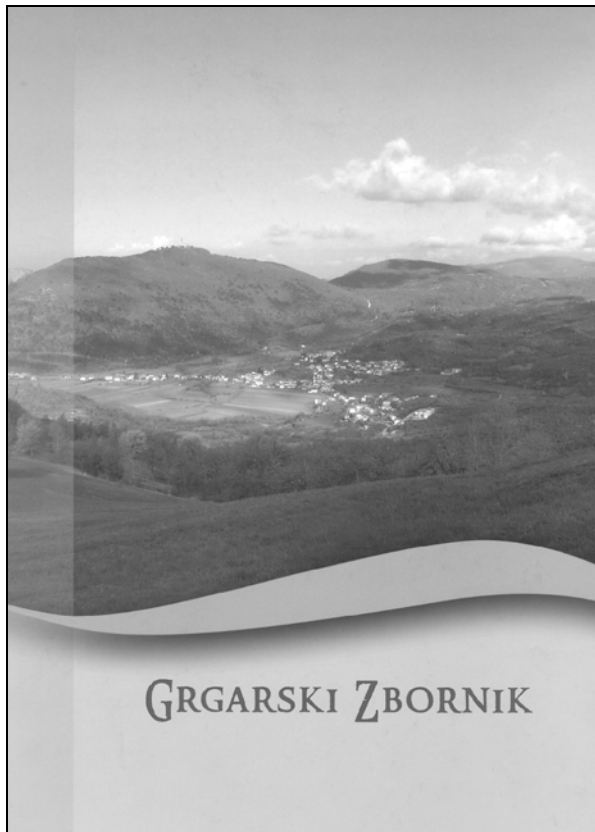
V zadnjem vsebinskem sklopu se ponovno vrne mo v zgodovino Svete Ane v Slovenskih goricah. Tokrat z zgodbami (izpostavljenih) posameznikov, ki so pustili pečat bodisi v domačem kraju bodisi na "tujem". Posebej so izpostavljeni Bernhard Perger, Jožef Spindler in Janko Šlebinger.

Željko Oset

Grgarski zbornik. Izdala in založila Krajevna skupnost Grgar in Turistično društvo Grgar v sodelovanju s Pokrajinskim arhivom v Novi Gorici in Zgodovinskim društvom za Severno Primorsko. Grgar 2009, 345 str.

Pričujoči zbornik je nastal na privatno pobudo, kar se mu tudi zelo očitno pozna. Impozantna knjiga s 345 stranmi in bogatim slikovnim gradivom je vsebinsko dokaj neenotna. To je značilnost večine

zbornikov, h katerim so sodelavci vabljeni, in tudi tokrat je tako. Urednikom se ni posrečilo zbrati prispevkov, ki bi bili na podobni kakovostni ravni. Tako najdemo v delu zelo dobre strokovne članke, pa tudi dokaj sladkobne zapise. Poleg tega bi se lahko avtorji člankov, ki se včasih prepletajo, med seboj uskladili ali pa bi jih morali na to opozoriti uredniki? Mogoče bi imel zbornik zato kakšno stran manj, bi se pa izognili vtisu, da se avtorji niti ne poznajo med sabo in da ne poznajo dela drug drugega.

Po uvodnih straneh je zbornik razdeljen v štiri velike sklope z naslovi: Sprehod skozi čas, Tu jim je tekla zibelka, Pred domačim pragom, Utrinki za spomin.

Prvi sklop zajema časovno obsežno obdobje zgodovine Grgarja od pozne bronaste dobe do časa po drugi svetovni vojni.

Razmere v bronasti dobi v Grgarju in okolici predstavlja članek Draga Svolfjšaka *Zaklad bronastih srpov v Grgarju*, v katerem opisuje najdbo bronastih srpov ter s tem povezane strokovne polemike. Srpe je kamnosek Ivan Kogoj našel leta 1889, shranjeni pa so, vsaj večina, v Deželnem muzeju v Gorici (Museo Provinciale di Gorizia).

Patricija Bratina je v razpravi *Grgar – Grašišče, utrjeno železnodobno gradišče*, kot že naslov pove, spregovorila o tem prostoru kot o utrjenem železnodobnem gradišču, ki je bilo pomembna postojanka na trgovskih poteh. Te poti so vodile iz Vipavske doline čez Banjsko planoto v Posočje. Da je bilo Grašišče gradišče, po njenem mnenju dokazuje tako njegova lega kot tudi ostanki obrambne arhitekture. Dokazana je tudi poselitev tega območja od pozne bronaste dobe v železno dobo.

V svojem drugem članku *Arheološka izkopavanja v cerkvi Sv. Martina v Grgarju* je Drago Svolfjšak predstavil delo arheologov v letu 1968, ko je tedanji grgarski župnik Franc Bizjak med obnovo cerkve Sv. Martina v Grgarju skušal najti grob vidkinje Urške Ferligoj. Po legendi naj bi bila pokopana ob cerkvi. Arheološka izkopavanja so pokazala, da so si na tem prostoru sledile štiri gradnje cerkva, romanska, gotska, baročna in sedanja. Posebnost je najdba upodobitve Marije na bronasti ploščici, ki jo strokovnjaki datirajo v 12. stoletja, o grobu vidkinje pa niso našli sledov.

Petra Leben – Seljak je dejstvo, da niso našli tako zelo iskanega groba, dopolnila s člankom *Antropološka analiza kosti iz romanskih ruševin v cerkvi Sv. Martina v Grgarju*. Opisala je najdbo, na osnovi katerih je lahko določila, da pripadajo najdeni ostanki več osebam: enemu otroku, mladoletniku in najmanj eni odrasli osebi.

O starejši zgodovini Grgarja je spregovoril Vojko Pavlin v članku *Iz starejše zgodovine Grgarja (posestna in gospodarsko-socialna podoba kraja)*. V članku najprej predstavi težave, na katere je naletel pri

imenovanju in določanju, kaj je sploh bil Grgar in kdaj se je ime pojavilo. V starejših virih se to ime namreč ni uporabljalo, pač pa le poimenovanje za posamezne enote, iz katerih se je kasneje oblikoval Grgar. V poznem srednjem veku je Grgar spadal pod goriško gospostvo. Razgibano življenje plemiških družin tega časa se mu ni izognilo. Tu so med seboj mejile posesti znanih plemiških družin Rihemberskih, Strassoldo, Pevnskih, Ebersteinov, Thurnov; med posestniki v Grgarju srečamo tudi cerkvene ustanove, tako cerkev sv. Martina v samem Grgarju, posest benediktinskega samostana iz Rožaca in goriškega frančiškanskega samostana. Dedovanja in povezave med vsemi temi lastniki so vplivali na razvoj razmer v kraju. Tako Vojko Pavlin na primeru Grgarja predstavi vzpon, vrh in razkroj fevdalnega sistema na tem območju. Sledi spremembam in menjavam posameznih bolj ali manj uspešnih plemiških rodbin, ki so se tu menjavale tako pod goriškimi grofi kot tudi kasneje pod Habsburžani. Ob tem spremlja tudi gospodarske in socialne spremembe, ki so se vrstile tekom časa. Na drugi strani pa sledi kontinuiteti domačega prebivalstva in njihovim obveznostim.

Pavel Krajnik je podal kratek pregled listin iz 16. stoletja iz arhiva slovenske frančiškanske province v članku z naslovom *Grgar v starih svetogorskih listinah*.

Jernej Vidmar je v razpravi *Grgarski černidi (črna vojska) v letih od 1690 do 1750* predstavil to obliko vojske, njen nastanek, vloge, naloge in način novčenja.

Tej razpravi sledijo poglavja, ki obravnavajo novejšo zgodovino kraja in njegovih prebivalcev, to so razprave, ki govorijo o pomembnih dogodkih v 19. in 20. stoletju. Začenja jih članek Aleksandre Pavšič Milost *Upravno teritorialna pripadnost Grgarja od 19. stoletja do danes*. Predstavljene so upravno-teritorialne enote, upravni organi, ki so imeli sedež v Grgarju. Časovno in tudi upravno je bil to zelo pester čas od obdobja Ilirskih provinc in sprememb, ki so jih te prinesle, preko avstrijske restavracije do prve svetovne vojne, ki ji je sledila italijanska okupacija ter nato druga svetovna vojna ter odločitve, spremembe in dogajanja po drugi svetovni vojni. Skratka učinkovit prerez skozi teritorialno upravno življenje nekega kraj skozi daljše obdobje. Članku so dodani zelo povedni statistični pregledi, iz katerih lahko med drugim tudi zelo nazorno spremljamo spreminjanje poimenovanja upravnih in političnih funkcij v posameznih krajih in obdobjih.

Šola je za vsak kraj ustanova, ki posredno ali neposredno vpliva na njegovo življenje in življenje njegovih prebivalcev. Odličen pregled nastanka in razvoja ter pomena šole v življenju malega kraja v zadnjih dobrih 150 letih je predstavila Vlasta Tul v članku s preprostim naslovom *Šola v Grgarju skozi čas*. V okvir splošno znanih dejstev o razvoju šolstva

v naših krajih se tako nazorno vključuje primer nastajanja in razvoja šole v manjšem kraju, ki pa ni tako zelo odmaknjen od mesta Gorice. Drugačnost razvoja šole in šolanja, kot ga je poznala npr. Kranjska, je postala očitna po končani prvi svetovni vojni, ko je to ozemlje okupirala Italija. Iz leta v leto spremljamo bolj ali manj prikrita in prefinjena prizadevanja za asimilacijo – poitalijančevanje prebivalcev od otroških vrtcev naprej. Kolikor se je zaradi pomanjkanja virov dalo, je predstavljena tudi partizanska šola od kapitulacije Italije septembra 1943 do novembra 1944. Po končani vojni je tudi grgarska šola delila negotovo usodo tega predela Goriške, vendar pa se je šola obdržala, se razvijala in nato postala podružnica osnovne šola Solkan. Celotna razprava je bogato opremljena s slikovnim gradivom, ki je zelo zgovorno in popelje bralca skozi razvoj pedagoških teorij o odnosu šola-učenec.

Zgodovino nekega kraja, njegovega socialnega in gospodarskega razvoja poleg šole na nek način piše tudi pošta. O njenem razvoju in prehajanju iz države v državo je spregovoril Branko Morenčič v članku *Pošta Grgar od odprtja do priključitve Primorske k Jugoslaviji*. Avtor je strokovnjak na tem področju, saj je zgodovinske razmere na Primorskem skupaj z Veselkom Guštinom prikazal tudi v publikaciji *Poštna zgodovina in filatelija na Primorskem*. Izdano ob 50-letnici priključitve Primorske Sloveniji 1947–1997 (Knjižnica Annales 15. Koper 1997).

Prva svetovna vojna in soška fronta sta vtisnili Grgarju in njegovi neposredni okolici, tako kot tudi pretežnemu delu Goriške, poseben in neizbrisen pečat. O tem dogajanju z besedo in sliko govorita dva članka.

Renato Podbersič ml. je v razpravi *Grgar med prvo svetovno vojno* predstavil razvoj razmer, v katerih so se znašli prebivalci, ki so živeli takoj za fronto. Najprej so morali fantje in možje v avstrijsko vojsko. Ko je leta 1915 stopila v vojno Italija na strani antantnih sil in so včerajšnji prijatelji postali današnji sovražniki, se je odprla še soška fronta, ki je prizadela prebivalstvo v zaledju. Med njim so najprej pobrale svoj davek bolezni: ošpice in kolera, nato pa še obstreljevanje. V vojni sta bila prizadeta tudi cerkev in samostan na Sveti gori, Marijina podoba je morala v begunstvo tako kot tudi prebivalci Grgarja in okolice. V letu 1918 se je življenje začelo vračati v Grgar.

Podrobnejše podatke o razmerah v vojnem času v Grgarju prinaša odlomek iz župnijske kronike Memorabilia, ki jo je pisal kurat Jožef Godnič. V zborniku so predstavljena leta od 1915 do vključno 1917, nato pa sledi še kratek pregled kuratove usode do njegove upokojitve leta 1919.

Članek Branka Marušiča *Gradivo za zgodovino Grgarja v narodnoosvobodilnem boju* ima dokaj dolg uvod, ki naj bi predstavil zgodovino Grgarja, pred-

vsem politične in gospodarske razmere v času med obema vojnama. Gradivo za zgodovino Grgarja med NOB je po avtorjevi izjavi napisano na podlagi ustnih virov, šolske kronike in izbrane literature. Članek je nekoliko dopolnjen članek iz leta 1974, kar se mu tudi pozna. Avtor sam opozarja na dejstvo, da je poudarek predvsem na pomenu delavskega gibanja, socialistične in komunistične usmeritve.

Partizansko gibanje se je v Grgarju in okolici začelo v letu 1942, razmahnilo pa ob kapitulaciji Italije 1943, ko so nastali tudi zametki ljudske oblasti. Nemška ofenziva in zasedba tega ozemlja je vse to delo zavrla, najtežje pa je bilo na tem območju ob koncu vojne v letu 1945.

Kako so čas med vojnama in dogajanje med drugo svetovno vojno doživljali posamezniki, pa pripovedujeta dve zgodbi. Najprej zgodba, ki jo predstavi Renato Podbersič ml. *Zalostna grgarska zgodba*, ki spregovori o življenjski poti Anice Černe, ki si je prizadevala za izobraževanje mladih ljudi iz Grgarja in za osvoboditev Primorske, pa jo je OZNA likvidirala.

Drugo pričevanje pa je *Dnevnik Karoline Doljak, moji doživljaji ob bombardiranju Grgarja marca in aprila 1945*. V njem so opisani bombni napadi v teh mesecih in žrtve, žalost in nesreče, ki jih je bombardiranje povzročilo v Grgarju in okolici.

Razmere, v katerih se je takoj po koncu vojne v času od novembra 1945 do julija 1946 znašel Grgar z okolico in frančiškani na Sveti gori, je opisal Pavel Krajnik v članku *Grgar v dnevniku p. Paolina Bassettija*. Ta članek je nekakšna iztočnica za razpravo Jurija Rose *Grgarci – vitezi Svetogorske kraljice*. *Povezava Grgarja in osrednjega primorskega romarskega kraja*. V članku je najprej predstavljena vidkinja Urška Ferligoj, ob tem je povzeta večina dosedanje literature, ki piše o njej in seveda je omenjeno dejstvo, da direktnih pisnih dokazov o njenem obstoju sedaj ni več. Lepo je prikazana tesna povezanost med Grgarci in romarsko cerkvijo, ki je zrasla na Sveti gori, od začetkov v 16. stoletju, videnja Urške Ferligoj do pretresa ob jožefinskih reformah ob koncu 18. stoletja, obnove po prvi svetovni vojni, življenju med obema vojnama ter ponovnem delovanju po drugi svetovni vojni. Posebno usodo je v vsem tem času doživljala tudi podoba svetogorske Marije, ki je morala v begunstvo kar trikrat.

Naslednji sklop nosi naslov *Tu jim je tekla zibelka*. V njem so predstavljeni znameniti Grgarci, ljudje, ki so se uveljavili doma in v svetu ter vsak na svoj način pripomogli k prepoznavnosti ali pa razvoju Grgarja. Pri opisovanju posameznih življenjskih poti so mnogokje opisane tudi razmere, ki so tako življenje in življenjske odločitve pogojevale. Tako ti podatki dopolnjujejo, včasih pa tudi nasprotujejo opisom, ki jih je predstavil zgodovinski del zbornika. Očitno je, da se včasih ni bilo mogoče izogniti ponavljanju ali pa podvajanju. V tem po-

glavju se nam ob prebiranju usod grgarskih rojakov, ki so se šolali v velikem svetu, za starejše obdobje pokaže slika, ki govori o značilni miselnosti slovenskega podeželja 18. in 19. stoletja. Nadarjeni fantje so se šolali za duhovnike in so se kasneje poleg duhovniške službe posvečali še kakšni znanstveni panogi, ali pa za pravnike, dalj njihova domišljija in finančne zmožnosti pač niso segle. Šele v 20. stoletju se pojavijo ljudje drugačnega kova. Tako srečamo v tem poglavju štiri duhovnike, dva pravnika, enega podjetnika, enega pesnika in na koncu še družino Doljak, ki je dala dva politika, enega vojaka in štiri duhovnike. Posamezne osebe so predstavili Vojko Pavlin, Lojzka Bratuž, Branko Marušič, Ivanka Uršič, Irena Breščak, Aleksandra Pavšič Milost, Petra Kolenc, Tone Ciglar, Bojan Doljak. Pa pogledjmo.

Vojko Pavlin je po Primorskem slovenskem biografskem leksikonu priredil zapis, ki sta ga o Mihaelu Kumru napisala Ljubomir A. Lisac in Jože Mlekuž. V članku *Mihael Kumar pl. Chumberg – frančiškan, pomožni ljubljanski škof in novomeški prošt* je predstavljena uspešna življenjska pot tega Grgarca, ki se je rodil ob koncu 16. stoletja in umrl sredi 17. stoletja.

V 19. stoletju se je rodilo v Grgarju kar nekaj pomembnih ljudi. Galerijo teh portretov začenja članek Lojzke Bratuž *Premalo poznani Peter Budin (1770–1858)*. Predstavlja duhovnika Petra Budina, ki se je rodil v Grgarju, študiral v Gorici in Gradcu in služboval na Goriškem, kjer se je povzpел do odgovornih in visokih mest v cerkvi. Poleg tega se je ukvarjal tudi s pisanjem. Predvsem je pomembno njegovo prizadevanje, da bi otroke naučil branja in pisanja na sodoben in jasen način.

V političnem in gospodarskem življenju Goriške sta bila v 19. stoletju pomembna dva grgarska rojaka: Josip Doljak in Matevž Ternovec.

Pravnika Josipa Doljaka je predstavil Branko Marušič v članku *Grgarski rojak državni poslanec Josip Doljak (1820–1861)*. V razpravi je opisano njegovo delo v letu 1848, obenem pa seveda tudi okolje in vzdušje, v katerem je Doljak odrasel, se šolal in nato politično deloval. Podrobneje je predstavljeno njegovo delovanje v letu 1848 ob vprašanju zemljiške odveze, kjer je nastopal dokaj konservativno, se zato zameril svojim volivcem ter odložil poslanski mandat. Jeseni 1849 je bil imenovan za predsednika komisije za zemljiško odvezo. Odločnejši je bil na narodnostnem področju, zavzemal se je za enakopravnost narodov, ki so živeli v okviru habsburške monarhije. Narodnostno vprašanje se je sprožilo ob zahtevi italijanskih poslancev, da se v uradno rabo uvede tudi italijansčina. Bil je proti sodelovanju avstrijskih Slovanov v frankfurtskem parlamentu. Ko je odložil poslanski mandat, se je posvetil goriškemu slovanskemu bralnemu društvu. O njem je kratek življenjepis objavil dr. Vladimir Travner v

članku Naši sodniki in državni pravdniki v spominskem zborniku Pol stoletja društva "Pravnik", ki je izšel v Ljubljani leta 1939.

Ivanka Uršič je predstavila Matevža Ternovca. Da je bil zelo vsestranska osebnost, nam pove že naslov članka *Matevž Andrejevič Ternovec (1842–1913) pravnik, publicist, prevajalec, narodnjak*. Kot državnega uradnika so ga precej premeščali, verjetno je tudi to vplivalo na njegovo širše dojetje okolice ter političnih dogodkov. V sodni praksi si je prizadeval uveljaviti slovenski jezik, kar mu je v dobršni meri tudi uspelo. Kot že naslov pove, se je poskušal na publicističnem in prevajalskem področju, zbiral pa je tudi narodno blago. Pomembna je bila njegova vloga narodnega buditelja, več problemov pa je povzročilo njegovo poseganje v jezikoslovje, prevajanje in publicistiko. Podobno kot njegov znanec in prijatelj Henrik Tuma je skušal pri nas uveljaviti elemente ruskega jezika in se zato zapletal v znanstvene prepire z jezikoslovci.

O Alojzu Filipiču, ki je preživel v Grgarju težavno obdobje med obema vojnama, čas druge svetovne vojne in povojno obdobje, govori članek Irene Breščak *Alojz Filipič (1888–1963) duhovnik in botanik*. Ob opisovanju njegovega dela se razgrne pred bralcem zgodovinsko ozadje, ki je pogojevalo marsikatero odločitev. Na drugi strani pa je zelo pomembno tudi njegovo delovanje na področju botanike.

Zanimivo življenjsko pot podjetnika, organista in zborovodje Leopolda Doljaka je v članku *Leopold Doljak (1904–1952) podjetnik, organist in zborovodja* predstavila Aleksandra Pavšič Milost. V času med obema vojnama se je Leopoldu Doljaku posrečilo zgraditi trdno in ugledno ekonomsko eksistenco; pomagal je lahko družini pa tudi rojstnemu kraju. Podobno je bilo tudi med drugo svetovno vojno, po vojni pa sta meja in nove razmere vse bolj ovirale njegovo gospodarsko dejavnost. Kljub obsežni gospodarski dejavnosti pa si je vedno znal vzeti čas za petje, orgljanje in vodenje zborov.

Pomemben grgarski rojak je bil tudi Matej Bor. Usodo njegove družine, ki se je morala pred soško fronto umakniti na Štajersko in življenjsko pot Vladimirja Pavšiča – Mateja Bora ter njegovo vrnitev v rodi Grgar, je opisala Petra Kolenc v članku *Od Vladimirja Pavšiča do Mateja Bora – pesnik v spominih sestre Anice in Grgarcev*.

Med duhovniki, ki so bili grgarski domačini, je bil tudi Stanko Pavlin. Njegovo življenjsko pot je opisal Tone Ciglar v razpravi *Misijonar Stanko Pavlin SDB (1916–2002)*.

Ta sklop zaključuje članek Bojana Doljaka *Grgarski Doljaki in njihova zgodovina*. Ob raziskavi izvora priimka in njegovi razširjenosti v slovenskem prostoru na dolgo in široko predstavi zgodovino Doljakov v Grgarju, kjer se ob opisovanju posameznikov ponovijo že opisana dejstva.

Predzadnji sklop ima naslov Pred domačim pragom. V njem so predstavljene grgarske znamenitosti in posebnosti.

Andrejka Ščukovt je predstavila *Gotsko znamenje "Katarinca" v Grgarju*. Spregovorila je o dokaj neugodni usodi tega znamenja in o njegovi uspešni restavraciji.

Justina Doljak je v prispevku z naslovom *Iz roda v rod* spregovorila o narodopisnih značilnostih in posebnostih Grgarja, od delovnih šeg in navad do običajev, ki so zaznamovali praznične dni v letu. Na kratko je predstavila tudi običaje, ki so spremljali človeka ob dveh najpomembnejših dogodkih, ob rojstvu in ob smrti.

Podzemeljsko bogastvo Grgarja in bližnje okolice je opisal Franc Lauko Marušič v prispevku *Grgarske jame*.

O naši tehnični dediščini, o mlinih, govori članek Benjamina Černeta *Grgarski mlini*. Da je bilo mlinarstvo pomembna gospodarska panoga, nas prepriča že njihovo število. Zanimive pa so tudi tehnične rešitve preskrbe z vodo.

Benjamin Černe je tudi avtor članka *Zapis zemljepisnih imen v Grgarju in njegovi okolici na zemljevidih*. S samim zapisovanjem teh imen pa se ukvarja Matej Šekli v članku *Zemljepisna imena v Grgarju in njegovi okolici*.

Zadnji sklop, ki ima naslov *Utrinki za spomin*, pa z izbranimi fotografskimi posnetki zaokroži predstavitev Grgarja.

Eva Holz

Božo Repe, Jože Prinčič: Pred časom. Portret Staneta Kavčiča. Ljubljana : Modrijan, 2009, 239 strani.

Odkritje spomenika Stanetu Kavčiču v parku poleg grobnice narodnih herojev in Državnega zbora RS je na nek način logičen zaključek umeščanja Kavčiča v slovensko zgodovino. Za Kavčiča bi lahko trdili, da je bil v nekaterih krogih in tudi pri dokajšnjem delu slovenske javnosti, tisti politik, ki bi nas lahko popeljal na pota boljšega in samostojnejšega gospodarskega in političnega razvoja, če njegova politična pot ne bi bila nasilno prekinjena. Nekaj tega slovenskega opevanja Kavčiča kot junaka je nedvoumno povezano tudi s slovenskim čaščenjem poražencev oz. preganjancev. Na drugi strani ne smemo pozabiti, da so pri Kavčičevem padcu pomembno vlogo igrale "zdrave sile", ki so bile slovenskega izvora.